

Európa árvája...

Szabó Dezső

Történelem az, ami le van írva – hangzik a szólás, ám a magamfajta szkeptikus nyomban kérdőjeleket rak mögéje – legalább annyit megkockáztatva: az semmi esetre sem történelem, hanem történetírás. A történetírásnak pedig úgyszólván minden korban megvannak a mesterei vagy éppen kontárjai, sőt, bértollnokai csakúgy. Ugyanis minden kor, minden politikai berendezkedés keresi létének folytonosságát, igazolását korábbi korokban, hivatkozási alapokat kreál magának elfogadtatásához. Egyként hivatkozás lehet a dicső múlt, valamint az *elnyomás, szolgasors* – ahogyan valamikor énekeltették velünk; akármelyik ön maga ellen is fordítható a (történet)írói szándék (igény?) szerint. Azaz: nem mondok kevesebbet: a történetírás – az adott időben aktuális manipuláció. (A folyó történelemé, amely éppen megesis velünk, kiváltképpen; ez utóbbi ráadásul a politikai ebek harmincadján is! nem csak *ideálok bájbonában* – miként Kőlcsey mondaná.) Mindezt előrebocsátva vállalom a magam szubjektív „történelmét”, amelyet dehogy kívánnék bárkire ráerőszakolni.

1956-hoz tehát mi, akik akkoriban elméledésünk idejét éltük, vagy netán már föl nőttek voltunk, személyes emlékekkel (is) kötődünk – egyszerűen jelenlétünk től fogva; hogy hogyan, az viszont számos körülménytől függ/függött. Nekem 1956 az október 23-i fölvonulás a parlamenthez – mozgósító rigmusaival, a kilyukasztott lobogókkal, majd a helyszínen kórusban tiltakozással: *nem vagyunk elvtársak!* (soha nem használtam, ha csak iróniából nem, ezt a megszólítást) – és 1956 a rádió az először beszippantott könnygázzal, a Sztalin-szobor szétverése az Emke előtt, a forradalmi diáktanács, az orvlövészek aljassága, a szovjet tankok morajlása a Práter utca felől, még inkább az első nap ismét a gimnáziumban: mellőlem a padból hiányzik Buday Karesz, lelőtték, hiányoznak mások: Tanár úr, az osztály létszáma... bizony megfogyatkoztunk. Mindez azonban regénybe való: a költői történelemben, amely remélhetőleg elfogadtatja a személyes „hamisítást”, a legsajátabb történetírás. Érdemes belegondolni, mit tudunk meg a középkorról – természetesen azt – a Trisztán és Izolda vagy a Parzival-földolgozásokból, mit a kicsit későbbiekéről a Don Quijoté-ból, mit a napóleoni háborúkról Tolsztoj grandiózus remekéből, hogy csupán néhány példát említsek. És akkor nem szóltam olyan világtörténelmi magyarázatokról, mint a Divina Commedia, mint a Faust, mint Az ember tragédiája. Manipulációk egytől egyig – de a művészi hitel jegyében. A regény – mondják – allegória; elsősorban a történelem allegóriája.

Létezik/létezhet megközelítés valamiféle elemzés felől, amely alkalmasint ideológiai, politikai, társadalmi mozgatók, vagyis a lehetséges okok vizsgálatával kísérle-

tezik, a különféle erők, érdekek mentén közelíti meg 1956 eseményosrát. Tudom, egy efféle közelítés tágas teret enged olyan elképzeléseknek, amelyeket általában az összeesküvés-elmélet vádjával szokás félresöpörni. A magyar história pedig bővelkedik összeesküvésekben és rájuk épülő elméletekben egyaránt – például – az Árpádoktól a Rákosi-éráig (és tovább), amelyek elgondolói tisztában voltak vele: ott lehetségesek összeesküvés-elméletek, ahol összeesküvések is szabad forgalomban kavarognak. Ebben az esetben tehát a gyanúnak korántsem pusztán az elméletet kell célba vennie, de az indokolatlan, a fennhéjázó félresöpérést is.

Természetesen lényeges mozzanat az egyre erősödő társadalmi elégedetlenség az egész „béketáborban” (ahol folyamatosan vívják egyébként a békeharcot!), bizonyos értelemben jelzi ezt a bolsevik párt XX. kongresszusa, jelzi a pozítani megmozdulás, Magyarországon a Petöfi Kör, Nagy Imre társasága. A szovjet kongresszus mintája szerint lecsereendő a hitetlen pártelit, az új *gazda*, az antiszemita Hruscov kijelenti Rákosinak, hogy nem lehet *zsidókirály* Magyarországon. A változás tehát megakadályozhatatlan: élére kell állni, ez a modus vivendi. Nem árt rögvést azt is tisztázni, milyen és mekkora lehet az elfogadottsága egy efféle sugalmazott fordulatnak a proletárhatalom (értsd: a kommunista diktatúra) szempontjából. Van politikai, katonai erő, van feszült nemzetközi helyzet (szuezi válság), némi kalandorsággal (sosem állt távol a kommunista mozgalomtól) népi megmozdulást lehet gerjeszteni a korrigáló, leszerelő, szemfényvesztő elitcsere mögé.

A magyar nép csaknem egésze (kivéve azokat, akik fölszabadulásként élték meg az orosz előrenyomulást, nem pedig a szovjet imperializmus – kétségkívül provokált – manővereként) őszintén, szinte egységesen gyűlölte provincia helyzetét, a Rákosi-rendszert, amely elvette szabadságát, anyagi romlásba döntötte (és tartotta), megalázta nemzettudatában, vallásos hitében, megfosztotta legalapvetőbb politikai jogaitól (szabad választás, demokratikus közélet stb.). Az izzó gyűlöletet táplálták a vezetés agresszív bűnei (Gerő beszéde), valamint a sajtóbeli kritikák (Hétfői Hírlap; már vasárnap este sorban állunk érte az újságosoknál), a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja fölerősödő propagandája. Október 23-án tömegtüntetésben nyilatkozott meg a mérhetetlen elégedetlenség. A couleur locale forradalommal, népfölkeléssel szentesítette a politikai üstökben kikotyvasztott elitcserét, amely ugyan nem a forgatókönyvírók szájíze szerint sikerült, viszont politikailag sok kérdést megvilágított. Azt a legmarkánsabban, hogy a magyar nép nem kér – 1919 után kivált nem – a kommunizmusból, a szovjet gyámságból még annyira sem.

Dramai fölismerés volt a szó dramaturgiai értelmében is.

Hősök és még nagyobb számban áldozatok tanúsították a nemzet szabadságvágyát, akaratát. Páncélozott hadosztályok az „internacionalista” segítséget, luftballonként kipukkanó homályos ígéretet a Nyugat „támogatását”. Az azonnal nyilvánvalóvá vált, a „demokratikus” Nyugatnak esze ágában sincs valódi konfrontációt vállalni a szovjet birodalommal; mindössze abban volt érdekelt, hogy a lehetőségekhez képest véreztessen és elbizonytalanítsa az oroszokat (ez sem igazán sikerült), meghátráltassa némely imperialista agressziójában. Magyarország pedig maradjon csak továbbra az

a védőbástya, amelyet a történelem mindig is elvárt tőlünk (tatárok, törökök, oroszok), semmiképpen ne nyugati területeken folyjanak az éles konfliktusok. A nagy nyugati demokraták mélyen hallgattak, Camus szinte magára maradt tisztességes (eszmei) szolidaritásával, a szovjet intervenció voltaképpen zöld utat kapott, a kommunizmus nem engedte el prédáját. Annál inkább sem, mivel a valóságos elitcsere (ugyan miféle „elit” ez?) újabb árusítás nyomán (Kádár, Münnich, Marosán) tökéletesedett; a párton belüli ellenzékkel szintén kíméletlenül leszámoltak. A hősokeket, az áldozatokat lassan eltemettük, aki életben maradt, börtönben várta sorsát, Kádár a megtorlásban jócskán meghaladta Haynaut (ez utóbbi ráadásul nem volt magyar), hosszú évtizedekig gyilkosságait reálpolitikaként súlykolták volna belénk, történelmi helyzetfölismerésnek állították be. Özvegyek, árvák, megalázottak és megszorítottak hangtalan zokogása sem keltett annyi együttérzést, hogy 1957. május elsején ne vegyenek részt tömeges – önként! – az új diktátor nagygyűlésén.

Igen, 1956 Kádár kétségbevonhatatlan legitimációja lett: leverte (naná, naná, az orosz túlerő) a közben ellenforradalom márkírozott forradalmat, megszervezte az új erőszakszerveket, hamarosan munkásőrséget kreált, szóval magyar fegyvereket a látszat és az öntudat miatt, egyszer s mindenkorra proletár internacionalizmust hirdetett eszményként, szocialista hazafiságot az egyenjogon alapuló külkapcsolatok, a hiteles nemzettudat helyébe. A nagy illuzionista, a hétp próbás demagóg – félelemkeltéssel, pletyka-propagandával – képes volt elhíttetni a viszonylagos jólétre, békére apelláló tömeggel: addig jó nekünk, amíg ez a népmesei János viszi ügyeinket. A párt kipróbált harcosa, a nemzetközi munkásmozgalom (értsd: a szovjet birodalom) megbecsült hőse, akivel uralkodók, pápák, példás demokraták paroláznak (de hát láttuk, a román suszterlegénnyel ugyancsak).

A hősokeknek, az áldozatoknak maradt a néma tisztelet, és ahogy lenni szokott, egy olyan utókor esélye, amely majd rájuk, tetteikre, áldozatukra hivatkozhat saját legitimációja érdekében. A kevés túlélő tudna róla beszélni, milyen lehetett a gyilkosokkal – teszem azt – egy parlamentben ülni. Együtt koszorúzni velük a közben nemzeti ünneppé avanszált október 23-án. Mert minden utókor, kivétel nélkül, az árusítás kora egyúttal; ezt nem lehet megúszni, az ún. demokráciákban éppen nem. A „nagylelkű” Nyugat manapság demokráciára oktat bennünket, ha csak fikarcnyit eltérünk érdekeiktől. A honi hatalom úgy csinnadrattázik az ünnepen, akárha az egész 56 érte esett volna meg. Ezúttal nem az elsodort kis magyar falu, de az elsodort ország kallódik a nemzetközi nagytőke, a világméretű érdekcsoportok globális útvesztőiben, csapódik kiszolgáltatottan ide-oda – újabb és újabb „demokratikus” árusítások, a relativizált erkölcsi normák következtében. A forradalmi zászló lyukán keresztül egyre bevillannak ezek a lehangoló visszasságok, elveszik az emlékezés ízét. Bizony a zászlót magát is sejtelmes intrikák lobogtatják.

Legyen hát azoknak igazuk, akik mindezt összeesküvés-elméletként bírják elkönyvelni...

Ha belegendolok, túlságosan későn érkeztünk meg Európába, ugyanakkor meglehetősen nagy rőssel. Pontosabban szólva, akik – ezúttal mindegy, hogy mekkora a valóság tartalma – „elődeinkként” még a nagy népvándorlás forгатagában érkeztek, bizonyos értelemben rossz hírünket költötték: mind a hunok, mind az avarok a letelepültek, megállapodottak, viszonylagos államisággal rendelkezők szemében agresszív betörők, rabló barbárok voltak, noha semmivel sem inkább, mint – teszem azt – a gótok, a vandálok, a gepidák, akik előttük, alkalmasint éppen előlük menekülve zilálták meg az európai status quót (értsd: a bomladozó római birodalmat). A provinciákból lassan, körülményesen visszahúzódó római hatalom többé nem jelentette a vonuló légiók szakadatlan nyugtalanságát, az élet teljes kiszámíthatatlanságát; a provinciákban a barbárok benyomulásával és letelepedésével másféle rend kezdett kialakulni, noha semmi esetre sem eseménytelen élet. Könnyebb sem igen. A falvak népe korábban sem csupán a hadaknak, zsványoknak volt kiszolgáltatva, újra meg újra a rossz termések gyötörték, betegségek, járványok tizedelték. A kialakuló nagybirtoknak szintén jól jött akár a csekélyke megnyugvás is – rendezendő viszonyait. És hát a városoknak szintén. Nincs azon semmi meglepődnivaló, hogy akár még Bizánc is inkább adóval váltotta meg nyugalmaát a rátörő fegyveres hordáktól, semmint kétes kimenetelű önvédelmi háborúba keveredjék velük. Persze, ha a helyzet az utóbbi szerencsésebbnek mutatja, akkor azonnal.

Európa egyszer csak azt vette észre, féktelen lovascsapatok pusztítják keresztülkaszul, beszáguldozzák apró lovaikon kelettől nyugatig, északról délre, sem a nyugati, sem a keleti császárság nem elég erős, hogy szembeszálljon velük, ha pedig igazán jelentős hadi cselekményre kerül sor, akkor a Pannónia földjén székhelyet kialakító fejedelem, az Isten ostora, ahogyan emlegették, élére áll csapatainak. Aztán ahogy lenni szokott, túlnőtte önmagát a hirtelen támadt birodalom, összerogyott saját súlya alatt, amilyen sebesen érkezett, olyan sebesen tűnt el – úgyszólván nyomtalanul. Földtúró szolganép (szlávok) szivárogtak be (vissza?) helyükre, igyekeztek a két nagy folyó mentének földjeit kihasználni, mígnem mintegy két évszázad múlva újabb náción jelenik meg: ugyanúgy keletről, ugyanúgy fúrge lovakon, ők is a pannon földet választják központi szálláshelyül, onnét portyáznak nyugati irányba (olykor dél felé, néha északnak). Avarokként maradt fönn megjelölésük, ám hogy ők miként nevezték magukat, nem tudjuk, ismerjük néhány jelesebb előkelőjük nevét, főként a kagánokét, minden bizonnyal szedett-vedett pusztai népek sodródtak össze még az ázsiai sztyep-pén, keresték szerencsájüket (magyarán: az elrabolható megtermelt javakat). Pech-jükre formálódott, erősödött gazdaságilag, katonailag és politikailag egyaránt egy nyugati királyság, a frankoké, akiknek éppenséggel nem hiányzott ez a szomszédtság. Eltűntek tehát ők is, akár a hunok, maradtak-e belőlük itt vagy akár Bavariában, ki a megmondhatója. (Atyai jó barátom, László Gyula talán tudta, de nem szívesen mondogatta a durva lehurrogások után.) Jöhettek vissza a szlávok – szántani, vetni.

Aztán aratni – ugyanabból az irányból – újabb lovas seregek érkeztek, akik szintén nyeregbe termett nép voltak, remekül nyilaztak, ismerték a nomád hadviselés trükkjeit, szállásokat törzseik számára ugyanúgy a Kárpát-medencében találtak Duna-Tisza közeli központtal a fejedelem számára, a hadak pedig nyargaltak tovább zsákmány után, szintén végigrabolták egész Európát. A bomladozó frank birodalmat sem kímélve. Az ő nyelvüket sem ismerte a nyugati világ, annyit azonban már megtanult, a hajdani Pannónia területén fölbukkanó ázsiai lovas csühhétől a letelepedett

kultúrák jót nem várhatnak. Megújuló dúlásaik, „kalandozásaik” állandó veszélyt jelentenek. Aztán katonai kudarcok ébresztik rá vezetőiket, hogy a letelepedettek lassan fölébük kerekedhetnek, ennek megfelelően Európát a legrosszabbal lepik meg: megtelepülnek új hazájukban, hozzálátnak államiságuk megszervezéséhez, azaz: ez a nyelvileg megközelíthetetlen, kiismerhetetlen népség itt ragad Európa riadalmára (na, nem mindig riadalmára!) a keleti végeken. Ezeknél már az Aszparuh által a Balkánra vezetett türk csőcselékkel is jobban járt Európa, azok legalább fölvtették a meghódított szlávok nyelvét.

Valljuk meg, nincs sok csodálkoznivalónk azon, hogy Európa történelmi tapasztalatait főntartásokban, gyanakvásokban összegezte; jelesül abban: erről a vidékről kevés pozitívumra számíthat. Az, hogy mindez történelmi főbiává mélyült, amely idegenkedésnek mindmáig „Európa árvajaként” szenvedjük legkülönbözőbb formáit,

köszönhető részint földrajzi helyzetünknek, ugyanis a Kárpát-medence úgyszólván vonzza a konfliktusokat, amolyan ütközőterület két markáns kultúra: az ortodoxia és a neológia között. (Ez a kettő – természetesen – alkalmakként lefordítható birodalmi, államhatalmi szembenállásokra, ideológiai csatározásokra, de akár tudományos-technikai obskuranciákra; utalnék ezúttal a „marslakókként” aposztrofált magyar tudóscsoportra Amerikában.) Az előbbivel összefüggően köszönhető másrészt a nemzetállami szerveződések sajátos európai történetének, az eleve beépített és folyvást ketyegő bombák fenyegetésének, amely még csak nem is csupán kelet-közép-európai sajátosság (noha a közeg igencsak sajátos!), hanem megfelelő formát ölt ír, baszk, vagy dél-tiroli problémákhoz. Ehhez ugyanakkor hozzátartozik a nyugatrómai birodalmi gondolat történelmi folytonossága, amely jószerivel eleve meghatározta a nagyhatalmi státus quok alakulását (fönntartja továbbra is, csak ma Európai Unió nevet ragasztott rá – kénytelen-kelletlen befogadva Angliát) – Középkelet Európának ezután is a provincia szerepet szánva. (Megtévesztő lehet, hogy erre a provinciára időlegesen az ortodoxia tette rá a kezét, sőt, önként nem is nagyon akarja visszahúzni; lásd: Ukrajna.) Látványos, úgyszólván az összes gyújtópont föltárását, megjelenítését hozó összecsapásra került sor a kilencvenes évek elején az ortodoxia-neológia törésvonal mentén Jugoszláviában, amely kreatúra aztán szét is hullott apróbb elemeire – kimutatva mind a saját, mind a nagyhatalmi (természetesen: demokrácia fedőnév alatt, miként az lassan két évszázada divat) aktuális vagy távlatosabb érdekeket. (Túl azon, hogy egy rommá bombázott ország újjáépítése mekkora gazdasági haszonnal jár.)

E sorok írója kénytelen kissé személyesre fordítani ezen a ponton elmélgését. 1994-ben félhivatalos látogatáson a Kis-Jugoszláviában járt, ahol egyik miniszter baráti vacsorára invitálta egy általa frekventált klubba. A vacsora kitűnő volt, a társalgás oldott. Elemezve a helyzetet megállapítottuk: a mi érdekeink (mármint Szerbié és Magyarországé) közelebb állnak egymáshoz, mint a nemzetközi konfliktust is vállaló „demokratáké” stb. stb. A miniszter kissé meghatott naivitással jegyezte meg: „nem tudtam, hogy a barátok ilyen közel vannak”. Hazatérve úgy adódott, hogy egy tévéműsorban együtt szerepeltünk az akkori miniszterelnökkel, akinek megkíséreltem elmondani, hogy ott délen most újjáépítés kezdődik, egyelőre nyitott az ajtó, betehetnénk a lábfejünket, hátha jutna némi esély. A kormányfő pökhendien utasította el a javaslatot: „nem kértem tanácsot”. El lehetne töprengeni afelől, mi indokolhatta ezt a rideg kikoszarozást – netán milyen regula mentén.

Mi, magyarok aligha feledkezhetünk meg arról, miként kezelte (ha egyáltalán) a neológia az ortodoxia agresszióját a semlegesség (tudjuk, valójában nem létezik ilyen) kivívására irányuló, az eredeti forgatókönyvtől eltérő magyar fölkelést. Azidőtt a nyugatiak (vegyük át ezt a sommás jelzőt) még túlságosan erősnek vélték a nyugatrómaival szembenálló bizantinikus imperializmust (álneve: kommunista világforradalom) ahhoz, hogy kockázatmentes ütközésre vállalkoztak volna. Mint föntebb már utaltunk rá: a gyöngítés politikáját viszont mindenképpen ki akarták használni (magától értetődik: a mi rovásunkra).

De pillantsunk vissza néhány évtizeddel korábbra. A „dicső” Tanácsköztársaságra. A világháborús veszteségek után (a kisantant intervenciója) ez a szél kezdte elsodorni az országot valós gazdasági-politikai lehetőségeitől. Lehetett abban valami végtelenül aljas hátsó szándék, hogy a magyar kommunisták félremagyarázhatatlanul és félreismerhetetlenül zsidó terror-csoportot segítettek hatalomra a polgári forradalom után. Cél: fölkorbácsolni az antiszemizmust (lásd: korábbi kísérlet – Tiszaeszlár), a nacionalizmusok melegágyaként marasztalni el az országot, hogy aztán háborús főbűnöst kreáljanak belőle. (A szélsőségesen antiszemita Ausztria, a háború kirobantója Trianonban területet happolt el a történelmi Magyarországtól.)

Olvassom Komoróczy Géza fájdalmasan szomorú írását a karácsonyi ÉS-ben; elősorolja az atrocitásokat, amelyek zsidó származású tudósokat, egyetemi oktatókat értek, és bizonyos székelynek, hogy – természetesen – egy Goldziher Ignácot (a név itt szimbólum is) megaláznak, de talán megemlíthette volna a tudós szerző a „dicső” Tanácsköztársaság keltette riadalmat a szellemi élet jelesei körében, ami – természetesen – nem meglepő, ám magyarázat lehet.

A csonkító büntetés egyszer s mindenkorra el akarta vágni, el is vágta annak lehetőségét, hogy Magyarország nagyhatalmi tényezőként szólhasson bele az európai politikába. (Némi extrapolációval könnyen megsaccolható, hogy Trianon előtti területével, népességével, anyagi lehetőségével néhány évtized alatt akár ötvenmillió modern állam növekszik föl a Kárpát-medencében; éppen ott, ahová a manipulátorok egészen más terveket kovácsoltak. Nem kell ijedeznünk a manipulátor kifejezéstől, hiszen – a később rejtélyes gyilkosság áldozatául esett – Walther Rathenau, német külügyminiszter, már „kifecsegte”: a világot mintegy háromszáz gátlástalan hatalmaskodó irányítja – gazdasági, politikai befolyással.)

Magyarországot az imperialista békeszerződés nem pusztán padlóra küldte, de jövőbeli túszként odataszította körvonalazódó kalandor politikai kísérleteknek (kommunizmus, náciizmus) – bilincsbe verve politikailag, gazdaságilag egyaránt, ami egyúttal kényszerpályát jelentett legközelebbi jövője számára is. Mert kényszerpályára volt a revízió követelése, kényszerpályára a sürgető társadalmi változások retardálása, kényszerpályára a zengzetességében is hamisan csengő keresztény Magyarország. Ahogyan a belépés a II. világháborúba a tengelyhatalmak oldalán, a vereség után pedig az orosz megszállás. A régi-új ütközőzóna.

*

A magyar nyelv értelmező szótára I. kötet: anekdota – Főként vmely ismert személyről szóló adoma. Így a tudományos meghatározás. Tehát rövid, csattanós történet, általában mulatságos fölhanggal. Bizonyos értelemben vicc; mondhatni a dolgok elviccelése. Azaz: a kritikai él tompítása, a gondolkodás ragadjon le a kedélyességé miszmásolt fölcsinnél.

Az *Aeneis*-ben Hekaté kinyilatkoztatja, hogy a temetetlen holtak lelkei száz esztendeig köröznek a Styx fölött; ismeretlen a rítus, amely lenyugtatná őket. Pontosab-

ban: illendően el kell temetni mind a hamvakat, mind azokat a szellemi, tárgyi emlékeket, amelyek békétlenségben konzerválják ezeket a lelkeket. Tehát nem elégséges az allegóriával szakítani, valóságosan át kell rendezni az élők viszonyát a holtak hagyatékához. Úgy tetszik, a kommunizmus szellemei itt röpdösnek hovatovább évszázada – mintegy megtestesítve az ortodoxiát (lásd legárulkodóbb válfaját: a csetnik kommunizmust), és természetesen itt lebeg a neológ nyugati imperializmus csakúgy fölöttünk (közöttünk?) – demokráciát halandszázva (és szemérmetlenül megcsapolva gazdasági forrásainkat) – támaszkodva honi komprádorokra, egyéb folyvást újratermelődő, pártokba rejtőzködő politikai szédelgőkre.

A modern, olykor személytelen zsarnokságot (Istenem, mennyit megsejtett már ebből szegény Békássy Ferenc!) lehetőleg joviálisra maszkolva.

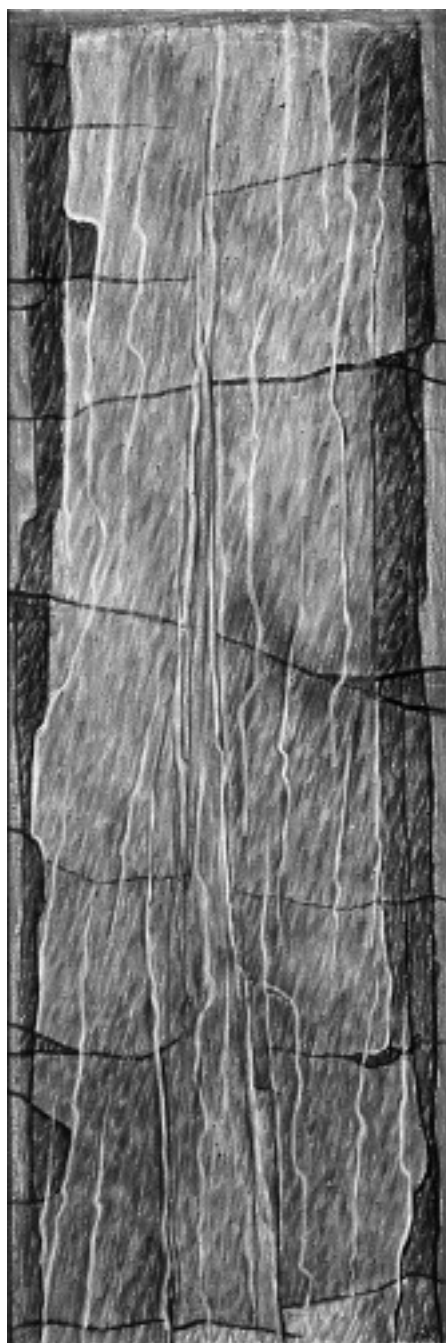
Ennek egyik legveszedelmesebb, legbonyolultabb, azaz: legnehezebben fölismerhető eszköze: az anekdota.

Mindig is anekdota-ország voltunk.

A Tanácsköztársaság – ma valószínűleg antiszemitanak minősülő – jellemző vicce: miért van Garbai a kormányban? Válasz: legyen, aki szombaton is aláír. Lefordítva világosabbra: egyetlen sábeszgjő a sok zsidó között. Ezzel a sanda sutkával könnyedén átugorjuk, átugrották már az ún. marxista történészek is az első kelet-európai zsidó terrort, és meg sem kíséreljük tárgyilagos vizsgálatát, mert még az antiszemizmus gyanújába keverednénk, nem győznénk kimagyarázkodni. A második zsidó terrort, az ÁVH-ét alaposan elemezte Bibó István, a hivatalos tudományos közélet tulajdonképpen tudomásul sem vette, elhallgatásra ítélte munkáját. A közkeletű zsidó viccekben viszont föloldódni látszik az antiszemizmus: az anekdota – úgy tetszik – enyhíti az anatómát.

És valljuk meg, a hatalommal összekacsintó anekdota formált népéért aggódó jó királyt a hazaáruló, tömeggyilkos Kádárból. Ez a Kádár nem lumpen agitátor már a múltjában sem, a műgonddal konstruált fáma szerint egy illegális összejövetelem József Attila „Janikát” (lábjegyzet azonosítja szerényen a visszarévedezésben) küldi le gyufát venni. Két légy egy csapásra: a „fasiszta kommunizmustól riadozó, Moszkvából kiátkozott költő mozgalmárként jegyezve, a későbbi diktátor pedig készségesen áll szolgálatára a „proletárirodalom” óriásának. Ennyit az intelligencia szemébe, amelyet egyébként ez a hitvány lumpen mélységesen megvetett. A nép együgyűbb mesékkel beérte, és aggódva sóhajtozott János bácsi egészségéért. Ráaggatta primitív ábrándjait, vágyait, az pedig örömet vállalta a népvezér maszkot, minden demagóg legkívánatosabb álarcát. Ügynökei tovább stimulálták a képet: hol kispolgárnak, hol meg államférfinak púderozták. Népe inkább értette a rózsadombi kertben tyúkokat etető atyát, mint a Brezsnjevvel alamuszi triblizésekben sunnyogó főtítkárt.

Eleve kéznél volt az anekdota a ma hungarikumként fölcímkézett operettben. Az osztályharc operett formát ölt – például – az *Állami Áruház* című filmben, amelyben öntudatosan fakadnak dalra a pozitív hősök, míg a negatív szereplők – úgy tetszik énekelni sem tudnak vagy nem mernek, nem bíznak benne, hogy leénekelhetnék őket. A mai nézőnek olybá tűnik föl, két bárgyúság csap össze: az új (kommunista)

hatalom erőszakos bárgyúsága, valamint az ellenséges reakció bárgyúsága – anekdotikus poénokkal, csattanókkal tarkítva, ám a valósághoz egyiknek sincs igazán köze. De hiszen éppen ez a cél: elemelni a nézőt mindennapjai keserű valóságától – a hagyományos fellegjárás kliséi szerint. Az anekdota színe a rózsaszín; ez simul rá a fekete-fehérre: nem teszi azt színessé, csupán a rózsza árnyalatait vibráltatja. Emiatt lehet (nem föltétlenül szükséges, hogy így legyen) az átverés elbűvölő eszköze. Idillt sugároz ott, ahol annak semmi keresnivalója. (Utalhatunk itt egyébként az egyházi giccsek anekdotikus-idillikus mozzanataira, amelyek ugyancsak a hatalom, a vallási szupremácia totalizálását szolgálják, és amelyek bevált mintáit készséggel vették át/veszik át egyes politikai hatalmak.)

Azon is érdemes volna elgondolkodni, hogy egy olyan tipikusan monarchia-termék, mint az operett miként lett hungarikum, hogyan élte túl egyáltalán a Monarchia fölbomlását, mennyire játszott ebben szerepet a szovjet idők elementáris vonzalma mindennemű giccshez: a leghatásosabb valósághamisításhoz – a szórakoztatás mindenkor alattomos jogcímén. De hiszen éppenséggel a közönségre hivatkozással történik ez a hungarikumozás is, mintha a népfélség elve kizárólag ekként érvényesülhetne. Vagy ha valóban pusztán ekként, akkor abból messzemenő következtetések vonhatók le ebben a közéleti retro-érzetben. A közhatalom diszciplinája – tetszik, nem tetszik – nem csak a közre, de a hatalom gyakorlóira is kötelező érvénnyel bír. Ezt nem illik, nem szabad anekdotával elütni, ha mégannyira megrögzült szokás is mifelénk. Egy a történelme során mindig is apa utáni sóvárgásban (Árpád apánk, Kossuth apánk, Rákosi apánk, Kádár apánk) szenvelgő nemzetben, amely emiatt sosem elég fogékony a diabolikus népvezér veszélyére. Ellenkezőleg, szinte megváltóként üdvözi.

Félreértések elkerülése végett: itt nem az ellenfelek által gyakorta emlegetett, vagy éppen sugalmazott diktatúra-veszélyről van szó (ennek sem a gazdasági, sem a politikai föltételei nem adtak), annál inkább szó van azonban a kontrollálatlan demagógiáról mint hatalmi technikáról, amely különben szíves-örömet épít az anekdotára akár.

Hozzá tartozik... ennek a népnek a természetéhez, hogy folyton könnyű eszközökkel, az álmokra és a hazugságokra támaszkodva kíván felemelkedni? Ezt egy finn író, Hannu Mäkelä kérde a sajátjairól, alighanem kérdehetné magyar gondolkodó is. Mi legalább ilyen ködlovasok vagyunk; a politika ott is, itt is valószínűleg, ha csak teheti, visszaél ezzel a mentalitással. Gyanítom, ez a mi anekdota-létünk hagyományos alapja.

*

Forduljunk azonban az anekdota valóságossága után a valóság anekdotikussága felé: egy gondolat-kísérlet durva bájaira gondolok; kevésbé rébuszosan közeljövünk egy lehetséges forgatókönyvének, jövő-imitációjának nevezhetném. Természetesen elvileg semmi különös, de még visszatetsző sincs abban, ha a külföld véleményt formál, megítél egy országot. Kivált nem korunk gazdasági, politikai, katonai stb. szövetségi rend-

szerében, kölcsönös függőségeiben. A globalizáció – úgy tetszik – átírja a nemzeti szuverenitás klasszikus fogalmát. A koncentrált pénzhatalom gátlástalan, totális rátelepedése a világra a piaci kolonizációval fenyegeti a nemzeti függetlenséget. Többé nem lehet szó reális ítéletalkotásról: a globális tőke saját érdekei szerint prekoncepcionálja minősítését egy-egy országról, politikai formációról, hatalomról. A szuverenitás egyelőre még nem szitokszó, ám nem is erkölcsi norma olyan birodalmak szemében, amilyen a Szovjetunió volt, vagy amilyen az Egyesült Államok, vagy éppen egy olyan társulás, mint az Európai Unió. A szuverenitást, ha kell, fölülírja a demokrácia, és az, csakis az demokratikus, amit az ítélkező annak tekint.

Emlékeztetni kell itt egy osztrák mozzanatra. Annak idején a nacionalista Haider szabad választást nyert meg a demokratikus Ausztriában. Majd éppen a demokrácia nevében ultrabalos nemzetközi nyomás puccsolta meg – szemébe vágva az osztrák választónak, hogy a Gonoszra voksoltál: egy fasisztára. Természetesen Haider nem volt fasiszta, azonban kétségkívül belegázolni látszott a finánc-tőke kétségbevonhatatlan „demokratizmusába”. Tetszik érteni: ma nem a mérhetetlen tőkekoncentráció, a totális hatalmat birtokló fináncoligarchia a fasiszmus; a világra legnagyobb veszélyt a nemzeti érdekérvényesítés jelenti.

Orbán Viktor és kormánya sem egyszerűen megítélésre kerül bizonyos nemzetközi fórumokon, de egyenesen elítélésre. Egyelőre nem teljes kiátkozásra, de az anatómia lehetőségével váltig fenyegetve. Kutyát sem érdekli, hogy milyen eredményeket ért el a választásokon. Jószerivel szóba sem kerül, hogy annyira részese a bukott kompárátorok minősíthetetlen politikájára, amit száználmas baloldali mázzal próbáltak hitelesíteni. Magyarán: előidézői voltak ellenfelük győzelmének, túl-hatalmi állapotot teremtettek Magyarországon, sem politikai fékek, sem ellenzéki kontroll nem ösztönzi a gyorsan korrumpálódó hatalmat önfegyelemre, tisztességes szolgálatra, épenséggel az elődök erkölcsi nihilje ad sokak szemében igazolást a jelenlegi visszasságokra. Ekként a Fidesz dinamikus, energikus kormányzásnak állítja be a szemérmetlen tarolást, az önkritika teljes hiányát (lásd: elektronikus és írott sajtó begyűrése, az öntömjelezés, a hivalkodás a józan, tárgyilagos információ helyén). Ez azonban a mi nyűgünk, minden nemzetközi kötelezettségünk mellett, a világ minden táján pimaszul beavatkozó amerikai intervencióból legföllebb a választásokon megbukott ál-demokraták remélnék maguknak kedvező eredményt.

Egyelőre az látszik, hogy az amerikaiak „semleges” diplomatáikat is bevetik a magyarországi közhangulat mérgezésére, készséges szövetségeket találnak a parlamentből kiszorult, minden tekintetben korrumpálódott ál-baloldalban, amelynek vesztes csapatai egymással is bandaháborút folytatnak. Kérdés, mit várnak ezektől az olykor teljes érdektelenségbe fulladó próbálkozásoktól?

Az ultimátumot – úgy tetszik – Angela Merkel hozza rövidesen Orbánnak (és – tetszik, nem tetszik – az egész országnak, hiszen törvényes miniszterelnök, ámbár a törvényességet az érdek gyakran fölülírja). Az üzenet (fogalmazzunk ilyen enyhén) tartalma attól (is) függ, vajon méltányolják-e Orbánban a jó adóst, aki híven törleszti az elképesztő (uzsora)adósságot, netán úgy döntenek, az ország adósrabszolgaságban

tartása jobban megfelelnek érdekeiknek. Az előbbi esetben Orbán olvasata föltétlenül a megerősítés lesz, azaz: folytatódhat a gögös, kritikával mit sem törődő Fidesz-politika. Ez sem éppen kecsesgetető jövő, ahogyan a másik sem. Szintén megoldható: Csehországban bizonyították az amerikaiak a Nečas-kormány megbuktatásával, amelyik amerikai tőke-érdekeket sértett. Miként fog történni, eszkalálják-e az utcai politizálást, vagy másként kényszerítik ki távozását, a jövő zenéje. Az is, ami utána történhet. Ha kalkulálják a választói reakciókat (tiltakozás, békemenet stb.), akkor a legördögibb változat is elképzelhető. Hogy ti. lecsapolandó a fölháborodást, engednek új választást, amit a szükségképpen jobbra tolódott tömegek a szélsőjobbnak (értsd: nacionalisták) nyerne meg. Akkor veszik elő a Haider-megoldást: az Európában és a demokráciákban szalonképtelen „fasiszta” puccsista fölszámolását. (Mert ugye, ők mondják meg, ki a fasiszta, ki a rasszista, ki az antiszemita, szóval ki a „demokrácia” veszélyeztetője. Színe és visszája: ma Fidesz-porkolóabok mondják meg, ki a magyar.) Ez utóbbi esetben veszteség-minimalizálásra sem lesz mód, a kerék visszapördül a komprádorokig – a legszélsőbb adós-nyomorúságig.

Az elsodort országgra vörösmartys rémálom nehezül...

*

Jó néhány évtizede kulturális ellenforradalomban élünk; a polgári diktatúrák (pardon: demokráciák, miként magukat becézik) úgyszólván a modernizmus kezdete óta intézményesen vagy csak ad hoc hangulatokkal igyekeznek letörni a mozgalmak élet, mivel érzékelik (és ebben nagyot nem tévednek) a bennük direktben vagy áttételesebben megfogalmazódó társadalomkritikát, ami – vélekedésük szerint – veszélyezteteti a már-már tökéletesnek aposztrofált berendezkedést. Még élesebben, olykor kifejezetten drasztikusan nyilatkozott meg ez a szembenállás a fasiszta/bolsevista diktatúrákban, jóllehet, a modell megszületésénél aktívan bábáskodott – például – az orosz avantgárd mondván: a régi élet lerombolása, az új fölépítése közös cél. A bolsevista diktatúrák szinte zökkenőmentesen váltottak át polgári diktatúrákba, a terepet az átmenethez részint a megéledő liberalizmus (neoliberalizmus), részint a szociáldemokrata komprádorok készséges demagógjai biztosították. A harc, mint minden ideológiai küzdelem, a tudat-hegemóniáért folyik, a legitimitáció egységes látszatáért (a gazdasági-politikai legitimitációt a globális világ érdekcsoportjai, lásd: Európai Unió, szavatolják). Azaz: nincs is legitimitációs válság (azt a modern demokráciák könnyedén lerázzák), inkább a kerekre zárásról van szó. Téved, aki azt gondolja, hogy az ún. *Kulturkampf* magyar jelenség (de még csak nem is kínai), az egész nyugati világ – esetleg rendezettebb intézményekkel – folyamatosan vívja. Amikor a polgári diktatúra a „nemzeti cinizmussal” párosul, bevett demagógiák kerülnek előtérbe:

az adózó állampolgár jogosan igényel magának *érthető* művészetet –
ugyanilyen joggal *humánus* művészetet –
hasonlóképpen *nemzeti karakterű* művészetet.

Eltekintve attól, hogy ebben a kontextusban az „adózó állampolgár” fikció, megengedhetetlen általánosítás, megkerülhetetlenek bizonyos kérdések. Teszem azt, hogy kik értik, kik értelmezik a műalkotásokat, milyen előképek, milyen iskolázottság alapján, ha csak nem a bolsevikok „egyszerű embere” újfent a mérce, akire a viccbeli zoológia ítélete vonatkozik: márpedig ilyen állat nincs. Vagy miben keresendő a humánus, csupán egy agyonkoptatott közhely direktívája védi utóharcait, netán a humánus etikai/esztétikai norma, miként azt egyes művészetelméletek gondolják, és éppen etikai/esztétikai intaktságuk fogalmazódik meg a normában. Aggályosnak látszik a nemzeti jelző is, ha nem tudjuk, mit jelöl: cirádákat, lözongokat, ostoba dölyföt, vagy a karakter lényegét. Némi egyszerűsítéssel szólva, a régi gumicsontnál vagyunk: a Valóság és a Művészet viszonyát nyálazzuk – rejtett (kevésbé rejtett) politikai/hatalomtechnikai szándékokkal. Fogalmazhatunk úgy, hogy az *optimális látzat* problémájánál körözünk: mi az, amivel a művész előállhat, amennyiben meg akar felelni a tömegnek, a hivatkozott sokaságnak (értsd: a manipulálóknak).

Vagyis a *reprezentáció* kérdését firtatjuk. A modernitásban, a posztmodernban és ennek a posztjában. A szocreál – alapdogmája szerint – formájában realista, tartalmában szocialista. A realizmus – naturalizmusként értelmezve – máig érő követelmény, csak éppen most valami nemzeti tartalmat kell koszorúba fonnia (turult, nyeregből nyilazó vitézséget, pietista erényeket stb.), tehát még a folszín sem változott, nemhogy a gondolat folszínessége. A szó legriválisabb értelmében *reakciós* törekvésekről van szó, amelyek nem mismásolhatók konzervativizmussá, mert az utóbbi mégiscsak valós, kristályos értékek mentén szerveződik. A jellegzetesen közhelyes, nemzeti szupremáciát idéző jelképrendszer újabb és újabb kételyeket vet föl a szimbólumok hiteltelensége, csalárdsága, a giccs melegágya iránt. Ami a modernizmusokból leginkább elfogadottnak mutatkozik nálunk, az a konstruktív szellemiség. Részint, mert Szentendre sugallt efféle szemléletmódot (Barcsay és követői), másfelől a konstruktivizmus Magyarországon is kiforrt magát egy bizonyos társadalmi utópiára (is) hagyatkozva (Kassák és köre), ahogyan az orosz konstruktivizmust a kommunista világforradalom eszméje nyugözte (Tatlin, Rodcsenko, Majakovszkij). A konstruktivisták meg akarták ismerni a világ szerkezetét, hogy ahhoz rendelkezék a kommunista utópiát. Mindvégig utópia maradt, sosem talált magának konkrét toposzt, ahol fölépíthető lett volna az új világ. A kassáki jelszóból csupán a rombolás valósult meg – értékpusztításképpen – épülni legföllebb lágerok, gulágok épültek. Ám a konstruktív szellem nem korlátozható mozgalomba, kivált nem az után, hogy a modern fizika mindinkább a világ geometriai szerkezetét tárja elénk – mintegy igazolandó a művészek ez irányú érdeklődését, eredményeit. Azaz: tovább ösztökéli sajátos teremtett világok felé, hiszen a művészet mindig is valami mást kínál közönségének, mint ami az objektív világban, mondjuk így: a valóságban föllelhető. A kulturális ellenforradalom leginkább ettől a szubjektív *teremtett*-től vonakodik – extravaganciát sejtetve benne. Legjobb hivatkozási alapja a műveletlen, a sanda szórakoztatásba terelt tömeg: a celeb-világ önkéntes foglya, még ha esetenként birizsgálja is a keresztény kurzus lovagjainak csőrét. (Jegyezzük meg, a marxisták hivatkozása a

cselekvő tömegre üres idea maradt; a „tömegek lázadása” inkább Ortega látomása szerint alakult.)

A küzdelem, ha annak látszik is, semmiképpen nem pusztán *retorikai*, ámbar az szintén. Az *ideológémák*, amelyek ezekben a viharokban ismételten fölbukkannak, rendelkeznek bizonyos fajta objektív realitással, tartópillérei, gyámjai bizonyos politikai-társadalmi jelenségeknek vagy éppen szisztémáknak. A homályosnak tetsző (és szándékoltan homályban tartott) *nemzeti gondolat* csak fölületesen fordítható le a régi nacionalistára: több is, kevesebb is annál. A hön áhított szupremácia elsősorban a tekintélyelvűség jegyében kívánna gazdasági fölényként (is) megjelenni, aztán – mintegy apáskodva – kézbe venni a volt (szocialista) sorstársak jóvendőjét. Szerencsére azonban hiányzik belőle (egyelőre legalábbis) a faji fölsőbbrendűség ötlete. Azt már – úgy tetszik – megtanulta, hogy a műszálfonális kalocsai hímzés semmiképpen nem tesz nemzetibbé, hogy a sumér hivatkozások valóságossága legalább kétséges. Amit ebben a *Kulturkampfban* a mindenkori politikai hatalom legitimál (a mintegy kétszáz esztendőes allegorizáló klasszicista műnyelv, pl. a Tisza-szoborcsoport tetején a kígyócsípéstől fölordító oroszlán vagy a turul – csőrében a karddal), annak inkább a jó ízlésű delegitimációjára lenne szükség. (De hát esze ágában sincs – mondjuk – a milliárdos „baloldalnak” delegitimálni a nemzetközi nagytőkének készséggel lefekvő, mindenféle értelemben elkurvult szociáldemokráciát, miképpen a jobb oldal sem adja föl a már említett nemzeti cinizmust: a hivatkozást valami soha, sehol nem létezőre.) A küzdelem tehát nem a korszerű, szabadelvű szellemiségért folyik, még csak nem is annak a jegyében, hanem a két fél politikai pozícióharca hatalmi térnyerésért. Értékcentruma ennek a tusakodásnak kívül reked az esztétikán, még ha a sisakokra fölfestettek is efféle lözungokat, a politika/ideológia tartományában lelhető föl. Természetesen tudjuk, korunk összecsapásai totális háborúk, abban az értelemben föltétlenül, hogy az élet minden területét érintik, ami ebben az információ-forgatagban aligha meglepő.

Annak viszont magától kell értetődnie, hogy a modernizmus-ellenesség (utaltunk rá) semmiképpen nem jelent konzervativizmust, hiszen a posztmodern igencsak markánsan akart szembe menni a modernnal, sőt, egyenesen el akarta rekeszteni útját azzal, hogy „bepecsételte” a történelmet. Legkivált eredményesnek, nehezen lerázhatónak tetszik az a nyomasztás, amit legjelentősebb ideológusainak (eleinte lelkesült affirmációval Rorty, árnyaltabban és keserűbben Lyotard) központi gondolata jelent, hogy tudniillik megszavazták a burzsoá polgári demokráciának (értsd: a finánc-tőke polgári diktatúrájának) az öröklétet: íme, a társadalmi fejlődés csúcsa. (Érdekes, hogy a marxizmusban a politikai gondolkodás vége sejlik föl.) Ez viszont nem pusztán konzerválási törekvés, ez alapvetően a cselekvés kikapcsolását célozza (nem a tömegét, hanem az intelligenciáét), tehát reakció. A valódi művészet az affirmációval nem sokat tud kezdeni, a java többnyire oppozícióból születik. A konstruktivizmus, ha már egyszer szóba került bizonyos szakaszában (orosz forradalom) affirmatívnak mutatta magát, holott igaz magvát akkor is a destrukció, még hozzá föltűnően agresszív destrukció mozgatta. Ám vegyük egyszerűen az alapgondolatot, amely zárójelbe teszi

a társadalom addigi építményét, hogy lerombolhassa, átépíthesse egy lényegesebb rendszer, a világ lényegi szerkezete szerint. A tagadás szelleméből indul el.

Talán meglepő, talán nem, hogy bizonyos értelemben már Mallarmé (és éppen ő!) konstataciója a helyzetet: *Csupán két ösvény járható a mentális kutatás számára: az esztétika és a politikai gazdaságtan*. A főtebbiek közül az sejlik, ez nem is annyira két külön, mint inkább két folyvást egybe tartó ösvény; korunk szellemisége hajlamos globálisan közeledni a föladatakhoz. Olybá tűnik föl, a modernizmus lefutása után az esztétika jócskán veszített svungjából. Ennek tudható be, hogy a posztmodern kritika be is olvasztotta fönntartásait a politikai-gazdasági megközelítésbe mint dominánsba. Kétségkívül magunk ugyancsak úgy ítéljük: a kulturális ellenforradalom olcsó demagógiája végül mindenütt győzelemre áll: a polgári diktatúrák többnyire szavatolják a gondolatszabadságot, ekként az esztétikai gondolat függetlenségét, csak éppen nem biztosítják tárgyiasulását: amennyiben manipulációiktól idegen, nem hegemonizálható, a köz pénzét elrekesztik tőle. Az állami mecénatúra mindenkor az aktuális politikai hatalom (párt) parlamentáris intézménye. Ebben az esetben bármi megtörténhet, meg is történik. Legszembeötlőbb bizonyítékul a köztéri szobrok, az új középületek szolgálnak, ami nem jelenti azt, hogy ne volna kimutatható minden egyes művészeti ágban. A bal- és jobboldali *diskurzusok* ebben a témában úgyszólván stilisztikai eltéréseket mutatnak csupán, ami mindössze ideológiai közhelytárak viszonylagos különbözősége. (A jobboldal az államosítást, a bal a privát tőkekoncentrációt szajkózza hatalma érdekében. Gátlástalanul szónokolnak szabad piacról, miközben mindenki számára nyilvánvaló az oligopóliumok, a nemzetközi tőkeszövetségek megföllebbezhetetlen hegemóniája. Ezek irányítják az egyelőre még nemzetinek minősített (etatista jellegű) gazdaságokat, és tagozzák be őket a világpiacba; szemfényvesztés tehát bármiféle szabadságról intézményként nyilatkozni, a választások szintén a piac deriváltjai.)

A kulturális ellenforradalom – a posztmodernnal egyetemben – azt sulykolja: lehetetlen a visszafordulás a modernizmushoz. Letűnt, már-már a mélyemlékezetbe veszett kor vesztett illúzióiról, poros ideáiról ábrándozni a passzivitás érzélgős csapdája. Valójában nem is e régi bálványokról lenne szó, sokkal inkább a modernitás lendületéről az esztétikában, hogy kimozdítsa benualságából. Azt a vitalitást legalább megcsapolni, ha elorozni nem lehet, amit a koncentrált karvalytőke mutat világuuralmi törekvéseiben. Semmi biztosíték rá, hogy ez lehetséges, az ellenkezője annál inkább. Ám az opponálás kínál réseket ezen a betonfalán; abból komoly, tisztességes művészet jöhet létre – releváns alkotásokkal. Lyotardnak igaza lehet abban, hogy bizonyos észlelési paradoxonok (ő a *paralogizmusok* műszót használja) új lehetőségeket nyitnak/nyithatnak a művész előtt. Gondoljunk csak arra a nyugtalanító paradoxonra, hogy a modern fizika „hipertere” mennyire kivonja magát a vizualizálási kísérletek alól, hogy valóban csak logikai (?) erőfeszítésekkel próbálkozhatunk – mondjuk – a negyedik (tér)dimenzió közelítéséhez. Minapában *Segesdi György* és *Mengyán András* közös kiállításán az új *No made-By Galériában* találkozhattunk egy plasztikai és egy festészeti elképzeléssel a hozzáférkezéshez. A plexikonstrukciók sej-

telmes belső rajzolatai, valamint a képek virtuális terei mintha a Bolyai-recept szerint a semmiből teremtenének új világot. Hangsúlyozzuk: amilyen nem volt és nincs másik. A valódi művészet mindig is ilyen volt, ilyen marad; azt csak nem gondolhatja senki komolyan, hogy az esztétikai teremtmény nem különbözik eleve a való világtól, amelynek egyébként hagyományosan referenciájaként szokás fölfogni, ami – bizonyos értelemben – esztétikai tévedés. Persze, értelmezhetők a két művész alkotásai a legújabb fizikai világkép esztétikai reflexióiképpen, mondhatni: a kölcsönkenyér visszajár: a modern fizika ugyanis gyakorta fordul akár a művészetekhez, akár a bölcselethez – párhuzamokért.

